

Założenie Miasta Rzeszowa i jego właściciele w okresie staropolskim

Nazwę Rzeszów wywodzą językoznawcy i historycy od słowiańskiego imienia Rzech lub Rzesz, które przez dodanie dzierżawczej końcówki "ów" przybrało postać Rzeszów. Od nazwy miasta pierwsi jego właściciele zaczęli nazywać się Rzeszowskimi. Obszar po obu stronach Wisłoka znajdował się na pograniczu polsko-ruskim i w okresie wczesnofeudalnym był terenem spornym między Polską a Rusią halicko-włodzimierską. W związku z tym obszar ten zmieniał niejednokrotnie swą przynależność państwową.

Leżący na tym obszarze Rzeszów był ośrodkiem włości, która w 1344 roku została przez Kazimierza Wielkiego włączona wraz z ziemią przemyską i sanocką do Polski. Na przyłączonych terenach król rozwinął szeroką akcję osiedleńczą i kolonizacyjną.

Pierwszym pisanym źródłem odnoszącym się do Rzeszowa jest dokument Kazimierza Wielkiego wydany w Krakowie 19 stycznia 1354 roku, w którym król darowuje Rzeszów wraz z całą włością swemu zasłużonemu dworzaninowi i współpracownikowi Janowi Pakosławicowi ze Stróżysk, nadając jednocześnie miastu i włości prawo magdeburskie. Granice obszaru ziemskiego określone w dokumencie królewskim docierały na zachodzie do wsi Dąbrowa, na południu do wsi Czudec i wsi Leżajsk na wschodzie. Na północy i północnym wschodzie włość wchodziła głęboko w Puszcę Sandomierską po lasy Turza dochodząc do średniego Sanu w okolicach Leżajskiego granicząc dalej na południowym wschodzie z majątnością przeworską i łańcucką oraz tyczyńską.

Na podstawie prawa magdeburskiego Rzeszów otrzymał własny samorząd i sądownictwo. Jan Pakosławic zastał włość rzeszowską częściowo zaludnioną. Badania archeologiczne potwierdziły przypuszczenia historyków, że istniało na tym terenie przedlokacyjne miasteczko. Ze względów obronnych Jan Pakosławic nie przystąpił do jego reorganizacji, lecz założył nową osadę na południowy - wschód od niego. Osada przedlokacyjna z biegiem lat nabrała wiejskiego charakteru i nazywano ją Starym Rzeszowem, Starym Miastem by ostatecznie przyjąć nazwę Staromieście.

Zorganizowane już miasto nawiedził około 1427 roku katastrofalny pożar, który zniszczył dorobek pierwszych kilkudziesięciu lat i zahamował rozwój miasta. W związku z tym ówczesni jego właściciele Piotr Kmita i Stoigniew z Szumska, mężowie Katarzyny i Ofki Rzeszowskich, zmuszeni byli osadzić miasto na nowo. Nadali zatem miastu nowy przywilej według którego miasto funkcjonowało do roku 1571. Potwierdzili oni otrzymane poprzednio prawo magdeburskie. Mieszczanom nadali z dawna przez nich posiadane ogrody, a miastu również od dawna posiadane pastwiska do pasania bydła i trzody, dalej wagę, postrzygalnię sukna, pozwolenie na budowę pod ratuszem kramów przekupniczych, tkackich lub sukienniczych.

Zgodnie z prawem magdeburskim władza miejska składała się z trzech kolegów: urzędu radzieckiego, ławniczego oraz pospólstwa występującego za pośrednictwem delegacji. Urząd radziecki w Rzeszowie liczył pięciu rajców z których każdy na przemian sprawował funkcję burmistrza. Radę miejską powoływał i wybierał na okres jednego roku dziedziczny pan miasta. Ława składała się z 7 ławników z wójtem na czele, mianowanym przez właściciela miasta. Wszystkie urzędy sprawowali najzamożniejsi obywatele tzw. patrycjat.

Pospólstwo stanowili rzemieślnicy i drobni kupcy, którzy uczestniczyli z zwyczajnych lub nadzwyczajnych zgromadzeniach dla zdecydowania o szczególnie ważnych sprawach dla miasta. Właściciel miasta miał pełnię władzy w mieście. Nadawał przywileje cechowe, wydawał zarządzenia, dekryty i dyspozycje, decydował o najważniejszych dla Rzeszowa sprawach. Obrady rady miejskiej, ławy i pospólstwa odbywały się w ratuszu, w którym zamykano też przestępców.

W XIV do XVI wieku zabudowana część Rzeszowa skupiała się dookoła kościoła parafialnego, rynku i części dzisiejszej ulicy 3 Maja. Podstawą zabudowy były drewniane domy za wyjątkiem murowanego kościoła (XV w.) Ratusz początkowo również drewniany został na początku XVII wieku odbudowany po pożarze jako budowla murowana.

Pierwszy pan na Rzeszowie - Jan Pakosławic włączył do majątności rzeszowskiej, nabyte drogą koligacji i zakupów liczne nowe tereny. Następcy Jana Pakosławica przyjęli nazwisko Rzeszowskich, a w ciągu ich dwuwiekowego wladania majątność uległa licznym podziałom i wyodrębnienia się z niej osobnych włości: dynowskiej, błazowskiej, głogowskiej, które z czasem uniezależniły się od panów na Rzeszowie. Z początkiem XVI wieku latyfundium rzeszowskie obejmowało już tylko miasto Rzeszów z przedmieściem oraz 26 okolicznych wsi położonych po obu stronach Wisłoka.

Władanie Rzeszowskich dobiegło końca w XVI wieku. Przez małżeństwo Mikołaja Spytka Ligęzy z Zofią Rzeszowską przeszło miasto i dobra rzeszowskie ok. 1583 roku w ręce senatorskiej rodziny Ligezów.

W wielkim zespole dóbr zajął Rzeszów pozycję głównej siedziby Ligęzy i centrum jego administracji gospodarczej. Miasto zyskało dzięki temu wiele budowli. Na początku XVII w. wybudowano murowany ratusz, który w tej postaci przetrwał do końca XIX wieku. Również wówczas wzniesiono zamek obronny otoczony wałem ziemnym, parkanami i bastionami. Obwarowania kamienne otrzymał zamek w drugiej połowie XVII wieku za Lubomirskich, ówczesnych właścicieli Rzeszowa.

Po groźnym najeździe Tatarów w 1624 roku Ligęza przystąpił do fortyfikowania Rzeszowa, który do tej pory nie miał systemu obronnego. Miasto zostało jego staraniem otoczone wałami i parkanami, otrzymało też bramy i baszty obronne. Udział w pracach przy budowie wałów i parkanów oraz kosztu z nimi związane zostały rozłożone na wszystkich obywateli. Mieszczanie zostali też zobowiązani do zaopatrzenia się w broń oraz stawiania się raz w miesiącu dla odbycia ćwiczeń w strzelaniu. Do systemu obronnego miasta włączył Ligęza wodę wykorzystując w tym celu rzeki Wisłok i Mikoşkę, których wody spiętrzył i wypełnił nimi sztuczne zbiorniki. Ufundował też kościół i klasztor OO. Bernardynów, co było nie tylko dowodem jego religijnych uczuć lecz także dalszym ogniwem w akcji wzmożenia obronności miasta. Z masywu kościoła i klasztoru uczynił rodzaj bastionu, który bronił dostępu do miasta od strony zachodniej. Podobną funkcję miała spełniać synagoga żydowska.

Czasy panowania w Rzeszowie Mikołaja Spytka Ligęzy to okres rozkwitu miasta. Lata świetności związane były przede wszystkim z rozwojem handlu i rzemiosła. Prawie każdy mieszkaniec Rzeszowa uprawiał rolę oraz hodował bydło i trzodę. Wielu spośród nich zajmowało się rzemiosłem. Rozwijające się od dawna na terenie miasta rzemiosła, zorganizowane były w cechy. Na przełomie XVI i XVII wieku najliczniej reprezentowane były cechy: tkacki, szewski, krawiecki, kuśnierski, sukienników i czapników, cyrulików, złotników, rzeźników i garncarzy. Wspólny cech mieli też ślusarze, kowale, miecznicy i rusznikarze oraz bednarze cieśle i kołodzieje a także piekarze. Rzemiosło przynosiło duże dochody miastu. Rzemieślnicy wykonywali też różne świadczenia w robociznie na rzecz właściciela

miasta. Najważniejszym ich obowiązkiem wobec miasta była obrona wałów miejskich oraz gotowość niesienia pomocy w razie pożaru.

Pod koniec XVI wieku Rzeszów liczył około 3000 mieszkańców i pod tym względem zajmował trzecie miejsce w ziemi przemyskiej po Przemyślu i Przeworsku. Po śmierci Mikołaja Spytka Ligęzy (+ 1637 r.) roku przeszedł Rzeszów z dobrami w posiadanie rodu Lubomirskich poprzez małżeństwo Konstancji Ligęzianki z Jerzym Sebastianem Lubomirskim późniejszym marszałkiem wielkim koronnym i hetmanem polnym koronnym. Miasto w tym czasie znacznie się rozrasta. W połowie XVII wieku zabudowuje się dalsza część ulicy 3 Maja, powstaje kościół i klasztor OO. Pijarów. Nad Wisłokiem wybudowano w XVII wieku murowany kościół szpitalny św. Trójcy, zaś pod koniec tego stulecia na terenach zamkowych - pałacyk letni. W czwartej ćwierci XVII w. Lubomirscy organizują nową dzielnicę tzw. Nowe Miasto, które zostaje ufortyfikowane na wzór Starego. Po zorganizowaniu Nowego Miasta domy i parcele na nim szybko wykupują Żydzi. W roku 1686 wybudowana zostaje druga synagoga. Zorganizowanie nowej dzielnicy było wyrazem gospodarności Hieronima Augustyna Lubomirskiego - trzeciego syna Jerzego Sebastiana Lubomirskiego i Konstancji Ligęzianki.

Opr. na podst. książki *RZESZÓW, RZESZOWSZCZYŻNA, PRZESZŁOŚĆ DALEKA I BLISKA*

Bogdan Kaczmar

Muzeum Okręgowe w Rzeszowie